

РОЗВИТОК ОСВІТИ ДОРОСЛИХ В УКРАЇНІ
(20–30-ті РОКИ ХХ СТ.)

У першому документі-зверненні “Від народного комісара з освіти” від 29 жовтня 1917 р. (11 листопада за новим стилем) А.В. Луначарський заявив, що “школа для дорослих повинна зайняти широке місце в загальному плані народного навчання” і що підготовка нових кадрів буде здійснюватися шляхом відкриття ряду педагогічних навчальних закладів для “могутньої армії народних педагогів” [8, с. 43]. Архівні документи та матеріали свідчать, що тільки в Києві в 1918 р. було тринадцять вищих навчальних закладів: Київський університет, Політехнічний інститут, Український університет, Комерційний університет, Жіночий медичний інститут, Юридичний інститут, Близько-Східний інститут, Вищі жіночі курси, Педагогічний інститут, Вищий технічний інститут, Народний університет-політехнікум, Єврейський народний університет, Вечірні жіночі курси Жегуліної [20]. Цього ж року в Києві було створено асоціацію наукових закладів, наукових товариств і вищих шкіл, відкрито Українську академію наук, при якій в декількох містах було створено наукові товариства [6, с. 380]. З ініціативи населення, органів народної освіти, просвітницьких товариств і приватних осіб з’явилося безліч видів загальноосвітніх курсів і шкіл з різними навчальними програмами та термінами навчання. Це певною мірою давало змогу краще враховувати запити різних верств населення, їхні інтереси, специфіку трудової діяльності. Поширеною формою навчання дорослих у цей період були загальноосвітні курси та школи дорослих; функціонували робітничі школи для дорослих: дві українських, дві російських, одна польська, одна єврейська. У стадії організації в училищі ім. М. Грушевського була українська школа для дорослих у Києві на Куренівці [15].

З листопада 1917 р. по червень 1918 р. радянським урядом було прийнято ряд документів історичного значення: декрет ВЦВК і СНК від 9 листопада 1917 р. “Про устанovu Державної комісії з освіти”, декрет СНК від 20 листопада 1917 р. “Про розпуск Державного комітету з народної освіти”, декрет Ради Народних Комісарів РРФСР від 20 січня 1918 р. “Про свободу совісті, церковних і релігійних організацій”, декрет Ради Народних Комісарів від 5 червня 1918 р. “Про передачу у ведення Народного комісаріату з освіти навчальних і освітніх установ і закладів всіх відомств”, положення СНК РРФСР “Про організацію справи народної освіти в Російській Соціалістичній Радянській Республіці” (18 червня 1918 р.), завдяки яким Наркомос активно здійснював роботу щодо докорінної реорганізації системи народної освіти в радянській країні [9, с. 32]. У 1918–1920 рр. уряд УСРР продовжував видавати декрети з питань народної освіти й школи: “Про створення Наркомпросу і губернських повітів відділів народної освіти” (1918); “Про передачу всіх навчальних закладів у ведення Наркомосу” (1919); “Про відміну платні за навчання” (1919) та ін. У квітні 1919 р. було затверджено “Положення про єдину трудову школу Української РСР” [18]. Значну роль у розвитку освіти відіграв прийнятий Президією ВУЦВК “Кодекс законів про народну освіту в УСРР” (2 листопада 1922 р.). Кодекс визначив систему навчально-виховних установ для дітей: дитячий садок для дітей від 4 до 8 років; дитячий будинок-інтернат для дітей від 8 до 15-17 років; денний дитячий будинок для дітей до 15 років; трудова школа для дітей від 8 до 15 років [18]. З 1919 р. були запроваджені нові правила вступу до вищих навчальних закладів, які надавали пільги вихідцям з робітників і селян: не треба було складати вступні іспити, не вимагалося свідоцтво про середню освіту, відкривались тримісячні підготовчі курси.

Для більш широкого притягнення трудящої країни до вищої освіти в 1919 р., зокрема, у Києві, Харкові, Катеринославі були відкриті підготовчі курси, з 1920 р. почали організовуватися робітничі факультети (робітфаки) [12]. Попит на освіту був великий. На кінець 1918 р. в Україні налічувалося: вищих початкових шкіл – 1210, хлоп’ячих гімназій – 474, реальних шкіл – 70, дівочих гімназій – 362, комерційних шкіл – 91, дівочих інститутів – 4, торговельних шкіл – 18, духовних семінарій – 9, дівочих єпархіальних шкіл – 15, духовних шкіл – 30. “Щодо високих шкіл, то українською владою за два роки відкрито українські університети в Києві та Кам’янці на Поділлі, Український історично – філологічний факультет в Полтаві, Українську Академію мистецтв у Києві та Педагогічну Академію в Києві” [12]. Вже наприкінці 1920 р. в Україні діяло 38 інститутів, де навчались 57 тис. студентів, а також 13 тис. робітфаків і 665 професійних шкіл [14]. Інтенсивний розвиток теорії та практики освіти дорослих розпочався після 1917 р. у зв’язку із широкими заходами з ліквідації масової неписьменності народу та відкриттям у Петрограді (грудень 1918 р.) Інституту позашкільної освіти [8, с. 43]. Цей Інститут поряд із підготовкою педагогічних кадрів займався розробкою педагогічних проблем освіти дорослих. Можна стверджувати, що цей навчальний заклад заклав основи для обґрунтування теорії і практики освіти дорослих, що знаходило відображення на сторінках журналу “Позашкільна освіта”, який виходив з 1919 р. [13].

На початку 20-х років ХХ ст. в Україні виникла необхідність у створенні системи освіти дорослих [4]. Всеукраїнська нарада з освіти у березні 1920 р. затвердила новий зміст системи освіти Радянської України: встановлено типи вищої школи – інститути і технікуми, професійно-технічна школа, інститути професійної освіти (1930 р.), які готували викладачів для технікумів, шкіл, ФЗУ, робітфаків [4]. З 1920/21 навчального року в УСРР запроваджувався єдиний тип

трудої семирічної школи, на базі якої будувалася професійно-технічна школа. Було встановлено два типи вищої школи – технікуми та інститути. Технікуми здійснювали навчально-виховну роботу на базі семирічних і середніх професійних шкіл, інститути – на базі робітфаків або середніх професійних шкіл; університети реорганізовувалися в інститути народної освіти [21]. Професійна освіта в Україні поділялася на нижчу (масову) і вищу професійну школу. До вищої професійної школи були віднесені інститути й технікуми, до нижчої – навчально-виховні заклади, що готували кваліфікованих робітників. Випускники навчальних закладів системи нижчої професійної освіти могли обирати два шляхи у своєму майбутньому житті і продовжувати навчання у вищій професійній школі (технікум або інсти тут) або йти на виробництво [9, с. 26].

Школи ФЗУ в Україні у своєму розвитку пройшли два етапи: перший тривав з 1921– до 1926 року. Це був період становлення школи ФЗУ як організаційно-педагогічної форми підготовки робітничих кадрів. Другий розпочався 1926 р. і закінчився на початку 40-х років ХХ ст., коли ці заклади освіти були реформовані в училища трудових резервів. У 1925 р. в УСРР працювало 211 таких шкіл, у них навчалось 16876 учнів [10, с. 29]. У 1920 р. учительські семінарії реорганізовуються у Вищі педагогічні курси з трирічним терміном навчання, а Київський, Харківський та Одеський університети, Ніжинський історико-філологічний інститут, Полтавський, Катеринославський, Харківський, Миколаївський, Житомирський, Чернігівський, Кам'янець-Подільський, Луганський вчительські інститути – в інститути народної освіти з три-чотирирічним терміном навчання [20]. Усього в республіці працювало 12 таких інститутів з факультетами соціального виховання (підготовка вчителів для семирічних шкіл), професійної освіти (підготовка викладачів для шкіл ФЗУ, профшкіл і технікумів), культосвітроботи (підготовка працівників культосвітніх установ). За 3 роки (з 1928 1929) вони підготували 3299 учителів. У 1924 р. налічувалося 14 інститутів народної освіти і 72 технікуми [20].

Відомості, що характеризують розвиток освіти дорослих в Україні в цей період, містяться в матеріалах Історичного та Державного архівів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), в матеріалах періодичної преси того часу, у працях видатних діячів та організаторів освіти Г. Гринька, Н. Крупської, А. Луначарського, Я. Ряппо, М. Скрипника. Зусиллями таких теоретиків і організаторів освіти дорослих, як В. Вахтеров, Є. Мединський, Я. Ряппо, С. Сірополко, В. Чарнолусський та ін. було узагальнено практичний досвід становлення форм освіти дорослих і вироблено його основні принципи та умови розвитку [2].

Перший декрет радянського уряду “Про ліквідацію неписьменності серед населення” (грудень 1919 р.) зобов'язував усіх громадян віком від 8 до 50 років учитися. Декретом передбачалося залучити до цього процесу не тільки вчителів, а й усіх письменних. Координаційні функції цієї важливої роботи перейшли до товариства “Геть неписьменність”, яке очолював голова ВУЦВК Г. Петровський; проводилися з'їзди та конференції з проблем освіти дорослих. Активістів роботи з лікнепу називали культармійцями [7, с. 41]. По всій країні створювалися центри ліквідації неписьменності, де навчали читати і писати.

У 1917-1921 рр., у процесі формування і розбудови молодого демократичної Української держави, не зважаючи на значні фінансові, соціальні та політичні труднощі в розвитку освіти, в тому числі ліквідації неписьменності, почалися вагомні перетворення. Навчання в школах здійснювалося рідною мовою, зростала кількість шкіл, учителів, налагоджувалась система підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів тощо [1]. “Школа мусить бути національною не тільки за мовою викладання, але й за змістом; звідси вимога змінити програми, надавши їм український зміст” [1, с. 14]. Однак процес цей тривав недовго. Українську державність було ліквідовано, повсюдно встановлено радянську владу. Здобувши владу, радянське керівництво робить спробу ліквідувати неписьменність серед простого народу [7, с. 40]. Якщо у РСФСР лікнеп почався в 1919 р., то в Україні робота з ліквідації неписьменності почалася тільки в 1921 р. Як зазначає дослідниця Л. Вовк, у 1917-1921 рр. питання позашкільної освіти набувало поступального розвитку. Позашкільна освіта розглядалася як освіта дорослих, яка переросла у політосвіту. І далі вона продовжує: “Протягом 1917-1921 рр. кожний уряд не залишав освіту дорослих поза увагою. То був складний процес виживання і поступального руху цієї соціально-освітньої галузі під впливом потрясінь громадянської війни і насильницьких змін в українському державотворенні” [2, с. 251]. З 20-х років ХХ ст. освіта дорослого населення поступово спрямовується на політосвіту і в офіційних документах характеризується як політико-освітня діяльність, а заклади освіти поряд із наданням елементарної грамотності здійснюють політичне виховання населення [2, с. 251].

Структура освіти дорослих у системі політосвітньої підготовки визначалась такою схемою: лікнеп, школа малописьменних, школа письменних підвищеного типу. За змістом школи дорослих підвищеного типу були наближені до радпартшкіл і робітфаків [2, с. 313]. З 1920 р. освіта дорослих підпорядковується Головополітосвіті [2]. Мінімум письменності, що давала початкова загальноосвітня школа дорослих, передбачав такі уміння: прочитати і зрозуміти текст популярної книги, газети; розповісти прочитане; письмово викласти свої думки; володіти елементарними орфографічними навичками; застосовувати чотири арифметичні дії з цілими числами, з метричними мірами, десятковими та простими елементарними дробами, діаграмами й відсотками в такому обсязі, що дає можливість розуміти ці цифрові дані у книзі, газеті, довіднику, в інструкції до виконання тієї або іншої роботи; здійснювати елементарну роботу з географічною карткою, володіти навичками просторового орієнтування, деякими конкретними відомостями про народне

господарство своєї країни і про інші країни.

Цей мінімум умінь мав допомогти дорослій людині свідомо й активно брати участь у громадському житті, працювати на виробництві, оволодівати нескладною професією. Однак, незважаючи на всі зусилля, гострою проблемою неписьменності залишалася на селі [14]. Новою формою навчання дорослих згідно з урядовим декретом “Про робітничі факультети” (1920) стали робітничі факультети, які здійснювали підготовку дорослих до вступу на навчання у вищі навчальні заклади, насамперед активних, стійких у політичному відношенні на користь радянської влади і комуністичної партії робітників, які не мали відповідної освітньої підготовки [8, с. 48]. В Україні перший робітфак було організовано у 1920 р. в Одесі, а в наступному році в різних містах України уже діяло 13 таких курсів. У російських робітфаках були створені відділення для різних національностей (у 1924 р. було 19, а в 1929 р. – 36 таких відділень). Крім робітничих факультетів, було запроваджено річні підготовчі курси для випускників професійних і неповних середніх шкіл. У 1931 р. слухачів робітфаків було 150 000, а слухачі підготовчих курсів – 81 000 осіб [8, с. 49]. Перші робітфаки, створені при вишах, пізніше відокремлюються і підпорядковуються відповідним відомствам. Діяльністю робітфаків керував відповідний відділ у Комісаріаті освіти. Важливе значення у відношенні робітфаків мала постанова липневого Пленуму ЦК ВКП(б) 1928 р. “Про поліпшення підготовки нових спеціалістів”, де говорилося про необхідність пролетаризації вищих учбових закладів. Прийняття дорослих на навчання на робітфаки визначалося лімітами: чітко розподілялася кількість робітників і селян. Серед слухачів робітфаків переважали робітники – 67 %, селяни становили 24-26 %, з інших верств походило 9 % осіб. Охочі розпочинали навчання на підготовчих курсах. Розвиток робітфаків припав на 1932/33 навчальний рік; тоді діяло 1025 представництв, в яких навчалася 339 тис. слухачів. У подальшому, аж до 1941 р., коли робітфаки припинили свою діяльність, кількість їх значно зменшувалася [8].

З 1927 р. в Україні було розпочато планову роботу щодо створення заочної освіти відкриттям такого відділення при Дніпропетровському ІНО. У листопаді 1927 р. з ініціативи Дніпропетровського окружного відділу народної освіти й окружного комітету профспілки працівників освіти при Інституті народної освіти було відкрито відділення заочного навчання, на якому навчалася 1400 вчителів [6]. У 1928 р. у Харкові створюється Всеукраїнський заочний інститут народної освіти (ВЗІНО) як одна з форм самоосвіти. Дніпропетровський заочний педагогічний інститут перетворюється на філіал ВЗІНО. Перший набір становив 14 067 чоловік, а в 1930/31 навчальному році в ньому навчалася вже 17 тис. студентів. Своім завданням ВЗІНО вважав підвищення кваліфікації працівників освіти. ВЗІНО мав два факультети – основний, на якому готували вчителів І концентру семирічних шкіл, працівників дошкільних установ і піонервожатих, та спеціальний, який готував вчителів для II концентру семирічних шкіл, шкіл ФЗУ, профшкіл і технікумів. Такі філіали відкриваються в Києві та Одесі [7, с. 40]. Дослідник Я. Мандрик зазначає, що у 1928 р. серед сільського населення України не вміли читати і писати близько половини чоловіків і жінок [7, с. 43]. Як свідчать архівні документи й матеріали, ця проблема була найважливішою як для партії, уряду, так і для міністерства освіти. До неї будуть неодноразово повертатися аж до 60-х років ХХ ст. [19].

Поряд із трансформацією народних університетів в установи базової освіти дорослих створювалися нові робітничі й селянські народні університети. Затверджене Наркомосом у 1929 р. “Положення про вечірні робочі університети” визнавало їх вищим ступенем позашкільної освіти дорослих. Пріоритетними завданнями нових народних університетів були: підвищення загальнокультурного рівня слухачів, сприяння підвищенню їх виробничої кваліфікації, головним чином, за допомогою систематичного ознайомлення з науковими основами організації виробництва та професійної діяльності [8, с. 48-49]. У країні налічувалося 119 народних університетів: створювалися нові, зберігалися або видозмінювалися старі. Поняття “народний університет” не мало чіткого визначення. Одні заклади являли собою сукупність багатьох просвітніх установ різних рівнів, інші наближалися до вишу, у третіх просто читали випадкові курси лекцій [17]. Окремі університети майже повністю використовували дореволюційні устави, навчальні плани, систему навчання. Проте на межі 20–30-х років ХХ ст. виник помилковий погляд на народні університети, і велику їх кількість було перетворено на училища, технікуми та інші базові навчальні заклади [3, с. 193].

Система педагогічної освіти в Україні, ухвалена в серпні 1920 року, проіснувала до 1930 року. Постановою XI Всеукраїнського з'їзду Рад (1930) освіта була уніфікована [16]. Залучення до грамоти і культури величезних мас дорослого населення, ліквідація елементарної неписьменності стала загальнонаціональним завданням у 20-30-ті роки ХХ ст. Значну роль у цьому процесі відіграли різні школи для дорослих, у тому числі спеціально створені гуртки лікнепу, а також народні доми й університети, гуртки самоосвіти.

Найбільш поширеними формами навчання в освіті дорослих у цей період були школи робітничої молоді, школи фабрично-заводського навчання. Зростання мережі вечірніх і заочних шкіл, розвиток нових форм базової, післябазової, додаткової освіти відповідали зростаючим запитам і потребам усіх соціально-демографічних верств населення, інтересам усього суспільства, що розвивалося [8, с. 48]. Однією з форм суспільно-політичної та загальноосвітньої підготовки дорослих до господарсько-адміністративної роботи стають у цей час рампартшколи, що почали створюватися у 1920 р. Вечірні школи для дорослих, що успішно функціонували, мали на меті навчати дорослих людей грамоти та поширювати загальний розвиток освіти дорослих [8, с. 49].

Вищим навчальним закладом стає інститут, а середнім спеціальним – технікум.

У 1930 р. на базі відповідних факультетів інститутів народної освіти виникли інститути професійної освіти, які випускали викладачів для технікумів, шкіл, ФЗУ, робітфаків. На базі факультетів соціального виховання з'явилися інститути соціального виховання, що готували кадри вчителів для загальноосвітніх шкіл, позашкільних працівників та ін. Незабаром інститути соціального виховання було перетворено на педагогічні інститути [3, с. 192-193]. В Україні у 1930 р. освіта дорослих мала наступні типи навчальних закладів:

- Вищі педагогічні школи – педагогічні інститути.
- Середні педагогічні школи – педагогічні технікуми.
- Короткотермінові педагогічні курси [3].

Значною подією в розвитку системи вищої освіти в Україні стало відновлення університетської освіти за рішенням уряду УСРР від 10 березня 1933 р. Почали працювати університети у Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську [14]. За короткий термін вони стали науковими й освітніми центрами України. На початок 1939 р. склалася чинна вітчизняна система університетської освіти [5]. Після приєднання до України західноукраїнських земель до системи освіти увійшли Львівський і Чернівецький університети. Усього на початок 1938/39 навчального року в УРСР нараховувалося 129 вищих навчальних закладів [3, с. 194].

Отже, на підставі аналізу історичних, політичних, філософських джерел, вивчення психолого-педагогічної літератури, архівних документів та матеріалів, огляду методичних журналів та преси того часу можна стверджувати, що інтенсивний розвиток освіти дорослих в Україні розпочався у 20-х рр. ХХ ст. у зв'язку з ліквідацією масової неписьменності народу та продовжувався у 30-х роках ХХ ст. розширенням спеціалізації навчальних закладів, організацією заочного та вечірнього навчання у вишах і технікумах без відриву працівників від виробництва. Ці освітні форми забезпечували масовий рух за здобуття середньої освіти без відриву від виробництва, поширення заочної форми освіти для дорослих.

Новий час – час будівництва нової держави – дав змогу переосмислити минуле, врахувати накопичений позитивний досвід у розвитку освіти дорослих в Україні, започаткований у 20-30-х роках ХХ ст.

Література

1. Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні / Григорій Ващенко. – Мюнхен, 1957. – 48 с.
2. Вовк Л.П. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. XIX – 20-ті рр. ХХ ст.): дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / Вовк Людмила Петрівна. – К., 1995. – 451 с.
3. Дмитриченко М.Ф. Вища освіта і Болонський процес: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.Ф. Дмитриченко, Б.І. Хорошун, О.М. Язвінська, В.Д. Данчук. – К.: Знання України, 2006. – 440 с.
4. Зільберштейн А. Система народної освіти / А. Зільберштейн, В. Ястржембський. – Х.: ДВУ, 1929. – 187 с.
5. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.): монографія / за ред. В.І. Лвгвогого. – К.: Либіль, 1992. – 196 с.
6. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.): хрестоматія / [упоряд.: Л.Д. Березівська та ін.]. – К.: Наук. світ, 2003. – 418 с.
7. Мандрік Я.І. Навчання дорослого населення в селах Радянської України на початку 30-рр. ХХ ст. / Я.І. Мандрік // Вісник Харківської державної академії культури: зб. наук. пр. – Х., 2000. – С. 40-44.
8. Образование взрослых на рубеже веков: вопросы методологии, теории и практики: в 4-х т. / [В.И. Полобед.] – СПб.: ИОВ РАО, 2000. – Т. I: Социально-экономические и правовые предпосылки развития образования взрослых. – Кн. 1: История развития образования взрослых в России / под ред. Е.П. Тонконогой. – 2000. – 151 с.
9. Очерки истории школы и педагогической мысли и народов СССР 1917 – 1941 гг. / отв. ред.: Н.П. Кузин, М.Н. Колмакова, З.И. Равнин. – М.: Педагогика, 1980. – 456 с.
10. Профтехосвіта України: ХХ століття: Енциклопедичне видання / за ред. Ничкало Н. Г. – К.: Видавництво “АртЕк”, 2004.– 876 с.
11. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX – на початку ХХ ст.: у 2 кн. / Н.С. Побірченко. – К.: Наук. світ, 2000. – Кн. 1: Київська громада. – 2000. – 307 с.
12. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко, Український Вільний Університет. Друзі т-ва ім. Григорія Ващенка. – К.: Наук. думка, 2001. – 912 с.
13. Чарнолуський В.И. Настольная книга по внешкольному образованию / В.И. Чарнолуцкий. – СПб.: Знание, 1913. – 501 с.
14. Історія України. Соціально-політичні аспекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://bibliofond.ru/view.aspx?id=15265/>>. – Загол.з екрану. – Мова укр.
15. Об организации управления высшими учебными заведениями // Центральний державний архів

вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – ф. 166, оп. 1, спр. 277, арк. 1-72.

16. Постанови Ради Міністрів УРСР з питань народної освіти // ЦДАВО України. – ф. 166, оп. 15, спр. 764, арк.1-313.

17. Матеріали засідань колегії Міністерства освіти УРСР (т. II) // ЦДАВО України. – ф. 166, оп. 15, спр. 766, арк.1-255.

18. Положение о единой трудовой школе РСФСР // ЦДАВО України. – ф. 166, оп. 1, спр. 5, арк.1-101.

19. О ліквідації неписьменності серед дорослих // ЦДАВО України. – ф. 166, оп. 1, спр. 152, арк.1-66.

20. Об организации высших учебных заведений // ЦДАВО України. – ф. 166, оп. 1, спр. 277, арк. 1-23.

21. Постанови Ради Міністрів СРСР з питань народної освіти УРСР // ЦДАВО України. – ф. 166, оп. 15, спр. 763, арк. 1-15.

Лариса Сигаєва

Развитие образования взрослых в Украине (20-30-е годы XX в.)

Аннотация. В статье автором на основе архивных документов и материалов подан анализ развития образования взрослых в Украине на начало XX века, охарактеризована система образования и образования взрослых в частности; показаны трансформация образовательных учреждений, определены формы организации образования взрослых и особенности содержания их обучения.

Ключевые слова: образование взрослых, развитие образования взрослых, содержание и формы организации образования взрослых.

Larisa Syhaeva

***Development of Adult Education in Ukraine
(20-30 th Years of the twentieth century)***

Summary. Based on the archive documents and materials the paper presents the analysis of the adults education development in Ukraine at the beginning of the XX th century, characteristic of education system and adults education system particularly, transformation of educational establishments, forms of adults education and peculiarities of their learning content.

Key words: adults education, adults education development, content and forms of adults learning.